

Ivan Fuček

PERSPEKTIVE BRAČNE LJUBAVI NAKON KONCILA

Ovako zadana tema sugerira dva vidika naše poruke: doktrinalni i praktični.¹ Prema tome, naš je zadatak da ispitamo što o bračnoj ljubavi *naučava* Katolička crkva nakon Koncila i, drugo, kako se bračna ljubav nakon Koncila *živi* unutar katoličkih obitelji. U prvom dijelu pitanja dolaze u obzir naglasci u nauci Crkve koji su se čuli kao jeka s Koncila, a onda, osobito u vezi s poznatom enciklikom »*Humanae vitae*« (1968.) i službenim odjecima na nju, npr. s »Pastirskom porukom biskupa Jugoslavije o prenošenju ljudskog života« (1970.), pa raznim drugim magistralnim učenjima sve do rimske Sinode biskupa lanjske (1980.) godine. U drugom dijelu pitanja radi se o načinu kako se bračna ljubav živi u katoličkoj obitelji danas, pa smo nastojali slijediti, prije svega, neka najnovija vrijedna svjedočanstva koja se više-manje usredotočuju na specifično pitanje »naravnog planiranja obitelji«, a odnose se na iskustva dobivena do godine 1980. U ovom dijelu znatno mjesto zauzimaju i dva posebna pitanja kazuističkog tipa, koja je ovom prigodom potrebno napose istaknuti radi toga da se bračnoj ljubavi pomogne i osigura progresivna čista linija.

Prema tome, u doktrinalnom dijelu ove poruke govorimo o cilju i smislu bračne ljubavi, točnije, ne toliko o cilju (finalno) koliko o bračnoj ljubavi ukoliko ulazi ili ne ulazi u bitnost samoga braka. A to je pitanje smisla bračne ljubavi više negoli pitanje cilja. Da bismo dobili što jasniji odgovor na to pitanje, moramo najprije analizirati pojam ljubavi i pojam

¹ Predavanje je održano na 10. obiteljskoj ljetnoj školi u Zagrebu 29. kolovoza 1981. Htjelo se da početno tema glasi *Bračna i obiteljska ljubav nakon Koncila*. Ali ovo »1 obiteljska« zahtijevalo bi novo zasebno predavanje koje bi nužno zadiralo u problematiku IV. zapovijedi: roditelji — djeca; stari — mladi unutar obitelji.

bračne ljubavi, osobito prema HV 9. Zatim, što se tiče pitanja kako ljubav supruga ulazi, ili ne ulazi, u sam brak kao takav, najprije razlučujemo razne vidike pod kojima se to pitanje može promatrati. Tako, shvatimo li je pod osobnim (personalističkim), egzistencijalnim i psihološkim vidikom, nema sumnje da bračna ljubav tvori bitni dinamizam braka. Ako se ona shvati pod ontološkim (antropološkim), teološkim, socijalnim, eklezijalnim i sakramentalnim vidikom, bračna je ljubav jedan od bitnih elemenata braka. Ako se pak to pitanje shvati etički ili moralno, tada je bračna ljubav etičko mjerilo bračnog života. Napokon, ako se to pitanje shvati strogo institucionalno pod juridičkim vidikom, tada je bračna ljubav sigurno temelj braka, ali se raspravlja o tome koliko ulazi ili ne ulazi u samu sržnost bračnog bića. Raspravlja se, naime, među teolozima, dok je nauka učiteljstva u tome stalna: bračna ljubav ne tvori bit braka. Još se govori o ciljevima braka i o tome kako živjeti tu ljubav.

Drugi dio donosi mnogo posvjedočenih iskustava s upućivanjem na dvostruku mogućnost rješavanja konfliktnih situacija savjesti bračnih dru-

Cilj ili smisao bračne ljubavi

Živimo u doba u kojem je pojam »ljubav« mnogostruko zamagljen pa se u običnim sredstvima priopćivanja svodi na simpatiju, prolazni afekt, eros i spolnost, a, nerijetko, u pornografskom tisku i na razne manipulacije, igre i tehnike među spolovima. Kao da je sve više odsutna razumska dimenzija, osobna, napose dimenzija poštivanja u ljubavi koja vodi do religioznog i nadnaravnog u istoj ljubavi. U govoru o »ljubavi« zanemaruje se razlika između seksualnog, erotskog i prijateljskog vidika te onog koji Pavao naziva »agape«. Zanemaruje se, nadalje, refleksija o pojmu »ljudska ljubav«, ukoliko je ona sredstvo za rast vlastite osobe te ukoliko je susret s drugim važna sastavnica vlastite osobnosti.[^]

Ali mi ovdje ne raspravljamo o bilo kakvoj ljubavi, već prije svega o »bračnoj ljubavi«. Kakva je to ljubav? Je li to puki nagon naravi i osjećaja, ili je u prvom redu »čin slobodne volje«, koji ide za tim da se u ra-

[^] O pojmu »ljubav«, o raznim nijansama toga pojma i njegovoj povijesti preporučujemo studiju koja zahvaća antiku. Bibliju, patristiku, srednji vijek te novo doba s osobitim izvodima iz druge polovice 19. stoljeća do danas: H. KUHN (Red. K. H. NUSSER), *Liebe*, u *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (Hrsg. J. RITTER u. K. GRÜNDER), Bd. 5, Schwabe u. Co. AG, Vrl, Basel/Stuttgart 1980, str. 290–318, te A. SCHÖPF, *Zweite Hälfte des 19. und 20. Jh.*, ondje str. 318–328. Među mnogima se citira misao F. EBNERA iz njegove knj. *Wort u. Liebe* (1935), 152: »Prava je ljubav nešto duhovno, ona je izražaj koji duhovno u čovjeku stavlja u odnos prema duhovnome izvan njega, izražaj odnosa između Ja i Ti.« Usp. također: E. M. GENTILLI, *Amore e amicizia*, u DTM, 28–43, pa P. PIVA, *Matrimonio*, osobito podnaslov *Il valore e la funzione dell'amore*, ondje, 595–596.

dostima i žalostima svakidašnjeg života održi i da raste, »tako da bračni drugovi postanu jedno srce i jedna duša i da zajednički postignu svoje ljudsko savršenstvo« (HV 9)? Nije li onda to potpuno »ljudska ljubav, a to znači istodobno i sjetilna i duhovna« (HV 9)? Nije li, nadalje, bračna ljubav »posvemašnja ljubav«, tj. »sasvim osebujuan oblik osobnog prijateljstva u kojem bračni drugovi nesebično međusobno dijele svaku stvar, bez ikakvih nepravednih izuzetaka ili nastojanja kako bi samo sebi ugodili« (HV 9)? Možemo li reći da svoga bračnog druga istinski ljubi onaj koji ljubi samo ono što od njega prima, a njega ne ljubi »radi njega samoga, lađujući se što ga može obogatiti darivanjem sebe« (HV 9)? Možemo li zamisliti da ljubav među supruzima ne bude »vjerna i isključiva« do smrti? Zar tako zaručnici ne shvaćaju ljubav u dan »kada se slobodno i potpuno svjesno povezuju bračnim vezom« (HV 9)? Nema sumnje, »ova vjernost može ponekad biti teška«, no smije li itko tvrditi »da nije moguća«? Zar nam »primjer tolikih bračnih drugova tijekom stoljeća ne dokazuje da je ona ne samo u skladu s naravi braka, nego da, povrh toga, iz nje, kao iz vrela, istječe duboka i trajna sreća« (HV 9)? Ali bračna se ljubav ne iscrpljuje »u zajedništvu bračnih drugova«, ona je »plodna ljubav«, a to znači da je usmjerena prema tome »da se nastavlja budeći nove živote« (HV 9). Koncil jasno kaže: »Brak i bračna ljubav po svojoj su naravi usmjereni na rađanje i odgoj potomstva. Djeca su, bez sumnje, najdragocijeniji dar braka i uvelike pridonose dobru samih roditelja« (GS 50). Prema svemu što smo rekli, izlazi da je bračna ljubav ljudska, posvemašnja, vjerna i isključiva do smrti, plodna.[^]

Kako bračna ljubav ulazi u brak kao takav? Brak »kao takav«? Što to znači? Brak možemo promatrati kao dobro osoba koje su ga sklopile i tada ga promatramo pod osobnim ili personalističkim vidikom te pod psihološkim i egzistencijalnim; u tom smislu bračna je ljubav temelj braka, duša braka, bitni i osnovni dinamizam koji ih pokreće i potpuno ispunjava. Brak možemo promatrati također kao novu realnost i za bračne drugove i za zajednicu i Crkvu, i tada ga promatramo pod ontološkim i teološkim vidikom te pod sociološkim, eklezijalnim i sakramentalnim; u tom je smislu bračna ljubav jedan od izvanredno važnih elemenata bračnog bića. Brak možemo promatrati isključivo pod moralnim vidikom i tada je bračna ljubav u svojoj iskrenosti, dubini i čistoći mjerilo etičnosti bračnog života. Napokon, brak možemo promatrati pod juridičkim vidikom tj. kao Instituciju unutar Crkve i društva; u tom je smislu bračna ljubav i opet temelj, neki kažu čak i »duša«, ali se pitamo je li u tom smislu bračna ljubav ono što tvori *hitnost braka*?

Na II. vaticanskom koncilu o tome su se vodile žestoke diskusije. Jedni su htjeli da se najintimnija bitnost braka i u institucionalnom smi-

[^] Usp. u mojoj knjizi *Bračna ljubav*, FTI, Zagreb 1974, osobito pod naslovom *L čemu je bračna ljubav?*, str. 9–17.

sin poistovjeti s bračnom ljubavlju. Ta Koncil brak naziva, ne juridičkim izrazom »coniractus« ugovor, nego perionalističkini »foedus dilectionis« • — savez ljubavi (CJS 48). Brak među ljudima jest »slika i sudioništvo« u »savezu ljubavi između Krista i Crkve« (GS 48). A »slika« treba da u svojoj biti odgovara »prototipu«. Prema tome bi ljubav ulazila u bitnost braka. To je bilo stajalište tzv. »progresista«. Njima se može postaviti općenit prigovor: ako bitnost braka poistovjećujete s bračnom ljubavlju, što će biti kad ljubav iščezne? Dakle, nestanak ljubavi čini razvod braka? A što je onda s naukom Biblije i naukom Isusa Krista: »Što Bog združi, čovjek neka ne rastavlja« (Mk 10, 9)? Drugi su oci smatrali da je o bračnoj ljubavi bolje ništa ne govoriti, jer bi se moglo brzo zaključiti da o ljubavi ovisi i valjanost braka kao institucije, što je upravo prigovor na nauku progresista. Oni, tj. »konzervativci«, smatrali su da je ljubav neki »labilan osjećaj«, pa ako njega nestane, ljubavi više nema. A ako nema ljubavi, nema više ni braka; takva bi nauka bila fatalna za stabilnost kršćanskog braka. »Umjereni« — a to je bila treća i najbrojnija skupina otaca — izrazili su svoju bojazan da Koncil u nekim formulacijama ipak pogoduje teoriji da bračna ljubav spada na bitnost braka, recimo, kad se kaže za brak da je »intimna zajednica života i ljubavi« (GS 48, 49, 50), pa se to više puta i ponavlja. Na tu bojazan mješovita je komisija odgovorila da se tom formulacijom nije nipošto htjelo »insinuirati da bi ljubav pripadala onoj najintimnijoj sferi braka, zbog koje bi se moglo poništiti brak ako bi se pokazalo njeno nepostojanje«.

Budući da ta diskusija nije prestala ni nakon Koncila, na to se osvrnuo i papa Pavao VI. u govoru održanom 9. veljače 1976.: »/Mlocutio ad Praelatos Auditores Sacrae Romanae Rotae«. Najprije govori o uzvišenosti i vrijednosti bračne ljubavi u personalističkom smislu. Ali u smislu institucije brak je božanskog porijekla: ustanovio ju je i dao joj je zakone sam Bog. Prema tim Božjim zakonima ta je institucija nerazrješiva. Kad, dakle, supruzi, neopozivim pristankom ulaze u tu instituciju, oni prihvaćaju i njenu objektivnu strukturu onako kako ju je Bog zamislio. Ta objektivna struktura ne može ovisiti ni o kakvom subjektivnom raspoloženju zaručnika. Bračna realnost, ako se odnosi na pravni poredak, nastavlja živjeti i onda kad ljubavi nestane; ona ne ovisi o ljubavi. Dakle, bračna ljubav ne ulazi u područje prava, premda je sila psihološkog reda (»amor

[^] Usp. li. LIO, *Natuij sacra e ordinazione intrinseca de! matrimonio nella dottrina della »Gaudium et spes«*, Roma 1972, str. 7; a o tome kako je n.i Koncilu prevladao izraz »savez« ili »savez ljubavi« umjesto izraza »ugovor« ili »kontrakt«, pa o tome kako riječ »savez« j.^snije ističe »neopozivi osobni pristanak supruaga«, usp. - U. NAVARRETE, *Structura iitridica matrimonii secundum Concilium Vaticanum II*, Romae 1968, str. 78—80; u nas je o tome pisao S. KOŽUL, *Novi naglasci ženidbe na Drugom vatikanskom saboru*, u BS (1979), 51—67, osobito pod naslovom *Bit braka prema Gaudium et spes*, ondje, str. 62—64, pa *Bračna ljubav prema Koncilu*, ondje, 64—66; usp. također moj rad *Ljubav i rađanje — odgovorno roditeljstvo*, u BS (1979), 79—94, osobito pod naslovom *Bračna osobna ljubav*, 80—83.

coniugalis, etiamsi in iuris provincia non assumatur. . . est vis ordinis psvclilogici«).'

Pošto smo ovako razlučili pojam bračne ljubavi, možemo sada govoriti o braku kao instituciji i pitati se koji su mu ciljevi gledamo li ga finalno, ili koji mu je smisao gledamo li brak u sebi? Prema Koncilu, postoje mnogostruki ciljevi braka i višestruk mu je smisao. Dvije su realnosti u mače malo nerazlučenoj koncilskoj nauci posve jasne: *prvo*, »po samoj svojoj naravi (brak) je usmjeren prema rađanju i odgoju djece« (GS 48, 50); *drugo*, brak je po svojoj naravi usmjeren prema međusobnom pomaganju i služenju supruga te prema posvemašnjoj integraciji njihovih života« (GS 48, 49, 50). Sve te usmjerenosti izlaze iz biti braka. Prema tome, one su *bitne* za brak ako se on shvati kao Institucija. Koliko su bitne ili ne, jednako ili različito bitne i za druge vidike braka, u to ovdje nije potrebno ulaziti. Važno je da je brak, prema II. vatikanskom koncilu usmjeren prema rađanju i odgoju djece, prema međusobnom pomaganju i služenju bračnih drugova, prema njihovoj potpunoj Integraciji. Ti su ciljevi posebno spomenuti, no to ne znači da drugi ciljevi nisu neizravno također nazočni, jer Koncil govori o »mnogostrukim dobrima i ciljevima« (GS 48) o kojima također valja voditi računa. Time je Koncil nadvisio tradicionalnu nauku: da je prvotni cilj braka rađanje djece, a drugotni ciljevi da su međusobno pomaganje bračnih drugova i sredstvo za rješavanje požude tijela (onaj famozni izraz *remediiim concupiscentiue*).⁷ Ciljevi braka, ili radije, smisao braka na Koncilu teče paralelno, mnogostruk je i složen, a nije više strukturiran hijerarhijski kao prije: jedan prvotni cilj, a ostali drugotni ciljevi.

Kako Uvjeti bračnu ljubav?

Bračna ljubav u sjedinjenju srdaca i u jedinstvu duhovnog i duševnog svijeta supruga spontano se, preko misterioznih i dubokih suodnosa sa spolnim svijetom, prenosi u izvanjske izražaje, u geste koje očituju osjećajno bogatstvo, te u fizičko darivanje. Tako se bračni par međusobno uspijeva potpuno Izraziti u svim svojim osobnim dimenzijama: dva bića, koja su po bitnosti duhovno-tjelesna, sjedinjuju se i potpuno utemeljuju

⁷ » PAULUS VI, *Allocutio ad Praelatos Auditores, Advocates et Officiales Trinitatis Sacrae Romanae Rotae*, u AAS 68 (1976), 204–208; među ostalim: »Haec 'realitas' (matrimonii) ad ins quod spectat, esse pergit ex amore minime pendens, eademque permanet, etiamsi amoris affectus plane evanuerit«, ondje, 207. Pavao VI. također potvrđuje koncilsku doktrinu o »bračnom savezu« (*foedus coniugii*) kao bolju negoli je ona o »ugovoru«, ali onda jasno kaže da u juridičkom smislu »matrimonium facit partium consensus« — ženidbu tvori pristanak stranaka: ondje, str. 206.

⁸ Usp. S. K 02 UL, nav. dj., 64: usp. moju radnju (v. bilj. 4), pod naslovom *Bračna odgovorna ljubav*. SJ–S6 gdje se posebno govori o ciljevima braka na Drugom vatikanskom sjeboru.

ostvarujući na taj način u potpunosti zajedništvo bračne ljubavi." O tom smislu pronicanja odlično govori GS 49.

Sasvim je nešto drugo kad se fizičko darivanje traži i želi isključivo kao svoje vlastito zadovoljenje. Takav onda čin više nije, kao što bi trebalo da bude, pun ljudski izražaj afekta i darivanja; to je, naprotiv, inicijativa zatvorena u samu sebe, okrenuta prema isključivoj potražnji naslade. Stoga je to *egoistična* inicijativa, odijeljena od svake istinske veze s unutrašnjim svijetom drugoga. Takva je inicijativa lišena sposobnosti da bi mogla utjecati na više čovjekove sfere u kojima se ostvaruju procesi sazrijevanja pravog supruge i autentičnog roditelja-odgojitelja svoje djece.

Time odbacujemo inače prilično proširen mentalitet prema kome bi upotreba spolnih organa već *po sebi* bila faktor jedinstva i preludij za uzvišenije izričaje i manifestacije ljubavi. Koliko god bile rafinirane i koliko god se tražile, ne postoje crotičke tehnike koje bi same po sebi dovoljno uspjele zagarantirati bračnu vezu u ljubavi. Kniige koje o tome pišu — tisak koji se u milijunima primjeraka svaki dan raspačava — pružaju nam gorko iskustvo o tome kako se na taj način ljubav degradira na produkt banalne i najniže potrošnje i snižava na stupanj običnog erotičko-seksualnog mehanizma. Takvim metodama bračni drugovi neće stići do toga da bi bili ponosni u svome dostojanstvu supruge, a niti mogu biti duboko zadovoljni u bračnoj sreći, kako to predviđa Koncil (GS 49). Sistemima tog tipa ponašanja ljudska se ljubav nevjerovatno osiromašuje, sve više ispraznjuje, ona postaje dosadna, nerijetko mučna. Upravo svojevrсна droga. A bračna ljubav nije droga, nego duhovno ispunjenje čovjeka kome se, zbog cjelovitosti čovječjeg bića, spontano pridružuje tijelo. S jedne strane samo se tako postiže puno predanje jednoga drugome, a, s druge strane, samo iz takvog, radosnog, potpunog i uzajamnog predanja može poteći veselje i punina zadovoljstva koje bračni drugovi mogu kao supruzi steći.

I psihologijska znanost i seksologija, prema najnovijim podacima, tvrde da su bez svog afektivnog i oblativnog karaktera seksualna djelovanja koja se traže kao jednostavan kult naslade — »trka za orgazmom« — ne samo isprazne aktivnosti, nego, štoviše, postaju aktivnosti opasne za osobnu uravnoteženost, a također i za stabilnost braka. Zaista, ako je bračni čin u svojoj intimnoj strukturi izražaj konteksta inteligencije i plemenite osjećajnosti, te ako se on nasilno istrgne iz tog svog prirodnog ambijenta, stvara fatalan nesklad u cjelokupnoj ljudskoj osobi sve dotle da provocira razne anomalije u psihi, u bračnim odnosima u najširem smislu riječi, a budući da dovodi i do ohlađenja ljubavi, nerijetko postoji samo jedan korak do razvoda braka.^

* I. FUČEK, *Bračna ljubav* itd. (v. bilj. 3), 7 si.

» Ondje, 12—13.

Sto da reknemo o onim parovima koji čak i više godina nakon vjenčanja zbog nepoloženih ispita, zbog nesređenosti stana, zbog malih primanja, ili čak, jednostavno, zbog toga što ne žele najprije više godina imati nikakvo dijete, žive kontraceptivno? Hoće li prirodna, mehanička ili kemijska sredstva kojima se služe učvrstiti bračnu ljubav? Neka žena svjedoči: Služili smo se pilulom. Moja je psiha, ali i čitavo moje biće ušlo u fazu neke egzistencijalne nesigurnosti. Više se nisam usudila prijeći preko puta, otići u drugu sobu, nisam imala smisla ni za muža, seksualni je život postao težak, gotovo nesnosan. Druga slično tome: Nismo željeli djeteta, jer još nismo položili ispite. Tada je on morao magistrirati, pa doktorirati, a i ja sam pošla na postdiplomski. U međuvremenu sam imala tri abortusa, jer dijete još nismo »mogli« primiti. Kad smo se sredili i kad je napokon došlo vrijeme da prihvatimo dijete, on je pošao s drugom.

Ali pustimo sada ova gorka svjedočanstva. Današnji im čovjek nije sklon u cijelosti povjerovati. On se želi sam uvjeriti, sam iskusiti.

Zato on pita: Zar mi danas ne poznajemo čovjekove biološke mehanizme? Zašto ono što upravlja rađanjem ne bi bilo podvrgnuto čovjekovoj kontroli i slobodnom upravljanju, posebno kad je to i znanstveno omogućeno? Ta nije li upravljanje faktorom plodnosti jedan od vrednijih čovjekovih pronalazaka? (Ne misli se ovdje na upravljanje ako ga omogućuju »naravne metode« regulacija porođaja. Misli se upravo na kontracepciju.) Ali, smijemo li se uopće tome čuditi u svijetu u kome vlada stalno rastući sekularizam utemeljen na praktičnom materijalizmu? Pa ako se još uvijek javljaju glasovi savjesti protivni tom općem mentalitetu, treba li onda da se to pripiše umskoj zaostalosti? Nije li to bijedni ostatak već odavno prevladanog religioznog mentaliteta koji još uvijek drži u šahu svoje žrtve? Zašto im zabranjuje da se služe sredstvima kontracepcije — tim sredstvima modernosti?

Ljudi se ne obaziru ni na brak, ni na zdravlje, ni na svetost života, pa ako dođe neželjeno, lako ga je ukloniti. Želi se živjeti »ljubav«. Kakva »ljubav«? Sjedinjenje u pronicanju osoba, srdaca, unutrašnjeg svijeta u najdubljim plemenitim željama da se učini dobro partneru? Ni govora. Nego, budući da je legalno dopušten razvod, naslada postaje *prvim* i samodostatnim ciljem. Mogućnost rađanja na stotinu se načina izmanipulirala ili se posve isključila, kako danas dokazuje 88 milijuna svojevolumno steriliziranih na svijetu (ne baš neznatan broj!).

Kršćani nisu izuzeti. Ponajprije, svi smo dionici u grijehu svijeta, na neki taianstven način sudjelujemo u pragrijuhu pa smo i nosioci njegovih posljedica. Te posljedice žive u čovjekovoj nutrini i kadre su supruge, umjesto do spontanosti u plemenitom ponašanju bračne ljubavi, odvesti do suptilnih ili čak perverzних oblika hedonizma i prikrivenog egoizma kompromitirajući tako najdragocjeniji dio njihova uzajamnog sjedinjenja. A da se od tog rizika i vjernik obrani, ostaje na snazi kršćansko, ali i općeljudsko načelo, osobito vrijedno i u istočnim etičkim religijama, koje

glasi: odrekni se, uzdrži se! Ali za to je potreban ideal. Tko želi ostati vjerran vedroj i normalnoj klimi osobnih manifestacija u bračnoj ljubavi poznaje također trenutke odreknuća i žrtve. U tom smislu o »žrtvi i križu« govori i Koncil u GS (br. 52).«

I kršćanima sredstva priopćavanja trajno otkrivaju »nepoznate« sfere. Način općeg ponašanja koje se propagira, ideje koje razaraju, pomalo i u njihovim očima postaju »vrijednosti«. U savjesti kršćana o djetetu, o obitelji, o braku, o bračnoj ljubavi i ljubavi općenito, o ljubavi u korist razvoda, o bračnoj vezi (koja, navodno u našim prilikama više i ne može biti doživotna), o abortusu, prije svega o kontracepciji, o predbračnim i izvanbračnim odnosima, o masturbaciji, o slobodnom ponašanju među spolovima, o homofiliji i homoseksualnosti itd. sije se punim pregrštima kukolj. A sve to pod plaštem otvorenosti, modernosti, prirodnosti, pod izgovorom poštivanja mišljenja drugih, iz slabosti i popuštanja osobama, ili jednostavno zbog straha da se mi kao kršćani možda ne bismo razlikovali od drugih. Zaboravili smo da se razlikujemo i da se moramo razlikovati, jer Krist se razlikuje od svijeta i njegovih principa.

Očito je. U vezi s tom općom situacijom nije dovoljno, a ni razborito, samo ponavljati normu i zakon HV: »Crkva, dok ljude opominje na opsluživanje normi prirodnog zakona što ga stalnim naučavanjem tumači, uči da je potrebno da svaki bračni čin mora ostati po sebi usmjeren na prenošenje ljudskog života« (br. 11). Ili upravo ono središnje mjesto iz iste enciklike pape Pavla VI.: »Isto tako, kako je to crkveno učiteljstvo više puta izjavilo, treba isključiti izravno obesplodivanje, bilo stalno bilo privremeno, bilo muškarca bilo žene. Jednako tako u predviđanju bračnog čina, tijekom njegova obavljanja ili odvijanja njegovih prirodnih posljedica, isključen je svaki zahvat kojemu je svrha, ili put za svrhu, to da se onemogući rađanje novog života« (br. 14). I nije dovoljno uvijek iznova ponavljati da se dvostruki smisao bračnog čina ne smije samovoljno rastavljati: sjedinjenje na tjelesnoj bazi hoće se i traži, dok se rađanje ne želi i svjesno priječi; užitak ili naslada traži se kao cilj za sebe, odijeljen od svega ostalog, posljedice bračnog čina izričito se ne prihvaćaju. Kaže isti papa: »Učiteljstvo o je ovu nauku izložilo u više navrata, i ona se temelji na neraskidivoj vezi između dvojakog smisla bračnog čina: smisla sjedinjenja i smisla rađanja. Tu je povezanost ustanovio Bog, i čovjek je ne smije samovoljno raskinuti« (HV 12).

Samo čista, iskrena, vjerna i plodna bračna ljubav, koju kontraceptivni mentalitet ne uspijeva degradirati ispod ljudskog dostojanstva na puku potrošnju tjelesa, može stvari ozdraviti. Može ih ponovno dovesti u sklad. Stoga bi bilo promašeno pozivati se na norme i zakone a ne poraditi svim silama na tome da se osvježi i da poraste bračna ljubav koja

je onda kadra samu sebe autentičnu upravo prepoznati u takvim normama i zakonima. Važno je znati da na tom području ljudskog života, više negoli i na kojem drugom, učiteljstvo Crkve ne smjera na neku moralnu prevlast koja se, uostalom, ne bi mogla niti opravdati a bila bi i iluzorna. Štoviše, Crkva savjestima naših supruge želi pružiti svjetlo, staviti im u ruke svjetiljku da im u mraku o\~e situacije pomogne da najprije bolje vide sebe, a potom svoje zadatke i odgovornosti. Upravo te osobne odgovornosti ostaju netaknute. Te odgovornosti zrelo i hrabro u svjetlu vjere treba da ponesu upravo osobno sami braćni drugovi. Ovdje se radi o realnosti čovjekovoj, pa zato i o realnosti Kristovoj, za koju Crkva stoji na službu čovjeku. Kad Crkva to ističe, ponovno i uvijek s novom emfazom poput pape Ivana Pavla II.: »Oženjeni moraju biti vjerni tom pozivu na njima svojstven način kako to zahtijeva neuništiva priroda sakramentalne ženidbene ustanove« — onda samo želi pružiti svjetlo, želi biti na službu čovjeku.

Pri kraju ovog odsjeka naglasimo još jednom da neraskidivi vez dvostrukog smisla (sjedinenje i mogućnost rađanja), što ostaje duhovna norma svakog bračnog čina, baca na sam čin toliko svjetlo da jedna zdrava svijest to uvida i prihvaća: radi se o *dubinskom smislu* koji je Stvoritelj usadio u tu čovjekovu realnost." U čemu je, dakle, zlo bračnog čina? U tome da ga se liši prokreativne sposobnosti. A u čemu je njegovo dobro? U tome da čovjek, vršeći ga u zakonitom braku, u potpunosti i u svim sastavnicama i posljedicama prihvati svoju spolnost kao Božji dar i zadatak.

Bračna ljubav i planiranje obitelji

Nedavno sam prisustvovao duhovnoj obnovi bračnih parova. U razgovoru jedna od supruge, među ostalim, je rekla: »Kad se govori o planiranju obitelji, danas se u društvu općenito smatra da je to Isto što i kontracepcija. Nevjerojatno je slušati kolegice na radnom mjestu. Služe se svim i svačim, ali vrlo se loše osjećaju, nisu zadovoljne, nervozne su i rastre-

Usp. G. MAR'T'ELEI', *Un profetismo contestato: il messaggio della Humanae vitae*, u *La coppia — l'amore — la vita, La via umana e cristiana alla fecondità* (a cura di A. ZIMMERMAN — F. GUY — D. TETTAMANZI), Ed. Ancora, Milano 1980, 251—271; cit. IVAN PAVAO II *Redemptor hominis — Otkupitelj čovjeka*, KS (Dokumenti 56), Zagreb 1980, str. 73.

" Usp. *Bračna ljubav* (x. bilj. 7) pod naslovom *Odgovorna ljubav*, str. 18 si. i *Prosvijetljena plodnost*, str. 24 si., usp. moju radnju *Odgovorno roditeljstvo** — *stvarnost ili utopija?*, u 02 (1974), 245—263; usp. O. H. PESCH — F.-X. KAUFMANTST, K. H. MANDEL, *Ehe. v. Christlicher Aaube in moderner Gesellschaft*, Herder, Bd. 7, Freiburg; i. Er. 1951, osobito od V. ^X- KAUFMANNA, *Zur gesellschaftlichen Verfassung der Ehe — heule*, str. 44 sl., napose \crjnt'fortete Elternschaft, Str. 53—55. pa *Ehe ah Risiko*, str. 55—57.

sene. I još nešto, one o ženi, o radu ženskog organizma ne znaju osnovne stvari, one nemaju pojma o nekim naravnim metodama planiranja obitelji, recimo, o termo-metodi i o drugim raznim metodama.« Razvila se vrlo plodna rasprava. S radošću sam ustanovio da ni jedan od prisutnih parova nije odobravao kontracepciju. Svi su je na ovaj ili onaj način izričito odbacivali, iako su sami ne jednom bili u Iskušenjima, a neki su je čak duže vrijeme i upotrebljavali: svi s negodovanjem i lošim iskustvima.

Svima je jasno da bračna ljubav treba da bude odgovorna ljubav. Naglašeno je da II. vatikanski koncil supruge poziva da budu svjesni da rađanjem postaju »suradnici ljubavi Boga« i »tumači te ljubavi« (GS 50). To, s jedne strane, znači da treba da budu otvoreni plemenitoj spremnosti da po principu velikodušnosti (ne egoizma) prihvate zadatak roditeljstva, tj. da prihvate onoliko djece koliko su ih uz žrtvu kadri dostojno postaviti na noge. S druge strane, kao »tumači Božje ljubavi« oni rado prihvaćaju odgovornost da taj svoj zadatak vjerno i moralno izvrše usklađivši svoj postupak »sa stvaralačkom Božjom namjerom« (HV 10).¹ Ipak ostaje pitanje: kako planirati obitelj i kako živjeti da se potpuno izbjegne kontracepcija? Enciklika »*Humanae vitae*« govori o dopuštenosti korištenja neplodnim razdobljima, ako za to »postoje opravdani razlozi« (HV 16).

Upravo studiram djelo pod naslovom *La coppia — l'amore — la vita* (= Bračni par - ljubav - život). *La via umana e cristiana alla fecondità* (= Ljudski i kršćanski put u plodnost) (brigom A. Zimmerman, F. Guy, D. Tettamanzi), Ancora, Milano 1980. Kard. Atanasio Balestrerò, nadb. Torina, napisao je predgovor. Knjiga je izdana neposredno prije Sinode biskupa u Rimu (1980.), koja je raspravljala o obitelji — u prisutnosti pape Ivana Pavla II. Dok ovo pišem, službeni dokument sinode još očekujemo. Spomenuto djelo raspravlja samo o jednom problemu: o naravnom planiranju obitelji (»la programmazione naturale della famiglia«). u I. dijelu, u kojem su samo Iskazi Iskustava o konkretnoj praksi naravnog planiranja, nalazimo 34 svjedočanstva. Taj nas dio ovdje najviše zanima, ponajprije zato što u njemu možemo čitati Iskaze stručnjaka i drugih zaposlenih u centrima za PNF te, naravno, bračnih parova. Njihova su Iskustva dragocjena. U II. dijelu knjige, koji nam pruža znanstvenu podlogu o svemu, nastupa 18 znanstvenika koji dokazuju da je naravno planiranje najbolje i najhumanije od svih ostalih metoda. U III. dijelu knjige susrećemo moralno vrednovanje problema; s teološkog satanovišta govori šest poznatih teologa (G. Martelet, D. Tettamanzi, C. Caffarra, B. Honings, E. Hamel, M. Žalba). Pokušajmo osvijetliti samo dva pitanja.

PAVAO VI, *Humanae vitae. Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, KS (Dokumenti 18), Zagreb 1968, str. 12 (br. 10), među ostalim: »... Bračna ljubav traži od bračnih drugova svijest o njihovu poslanju 'odgovornog roditeljstva' koje se danas s punim pravom toliko naglašava i koje također treba ispravno shvatiti.«

1. Tko tu metodu naravnog planiranja obitelji podučava?

a) *Svećenici*, ali oni su nerijetko »indolentni«, kako svjedoči Denis St. Marie, svećenik biskupije Cleveland, koji je prošle dvije godine u 50 raznih biskupija Centralne Amerike, Meksika i na Caribima održao konferencije o tom predmetu pod naslovom »Od svećenika do svećenika«. Rado su ga slušali, mnogi su se potom uključili u apostolat te vrste, ali se neki još vode predrasudama da naravne metode ne funkcioniraju«. Na žalost, mnogi svećenici, nakon završene teologije, ne studiraju dovoljno. A jedan od razloga jest i taj što laici mnogim svećenicima nisu kazali kako je ta metoda dobra i pouzdana za brak i obitelj i kolike dobre učinke izvodi, čak i drugotne. Prije su i laici uvjerovali svećenike da metoda ritma ili Ogino-Knausova metoda ne funkcionira. »Danas laici mogu uvjeriti svećenike da najnovije prirodne metode funkcioniraju mnogo bolje.« Kadi se o termo-metodi u sklopu raznih drugih naravnih metoda zajedno. Sada ih već nabrajaju šesnaest ili sedamnaest.

b) *Sestre* su na tom polju također veliki evangelizatori. Majka Terezija donosi svjedočanstvo jedne svoje sestre — sr. M. Paulette — koja je voditeljica tog apostolata u ime misionarki ljubavi u Kalukuti. Od. g. 1969. te sestre podučile su 12.000 parova. U Kalkuti za to postoji 108 centara sa 120 odgojitelja i 20 sestara koje rade na tom području. Svaki mjesec primaju 400 do 500 novih slučajeva na rješavanje. U pitanju je u prvom redu termo-metoda. Narod se divi kako je ta metoda zapravo jednostavna. Mnogi su se pitali hoće li siromašne i neuke obitelji moći slijediti samokontrolu duže od tjedan dana. Ali oni to čine bez problema. Majka Terezija kaže: »Sestre su ustanovile da se time u muževima probudilo veće razumijevanje za svoje žene i da se sada među parovima rađa obnovljena ljubav. Nakon svega toga slijedi osobni izbor. Neki se katkad uzdržavaju i 20 dana u mjesecu... Naše je iskustvo da se obrazovani par teže uzdrži negoli siromašan i neuk. Zašto? Možda zbog toga što obrazovani i bogati parovi posjeduju veće blago i skloniji su da uživaju život.« Majka Terezija kaže i ovo: »Mnogi su zabrinuti za djecu u Indiji, za djecu u Africi, gdje toliki umiru od gladi. Ali milijuni umiru slobodnom odlukom majke. To je ono što danas najviše ruši mir u svijetu. Ako je jedna majka sposobna ubiti svoje dijete, što priječi da ja ubijem tebe i da ti ubiješ mene? — Ništa. .

c) *Laici* također donose divna svjedočanstva. Iskustvo s Filipina priopćuje nam Helen Paul. Kroz osam godina na otoku Mindanao podučavala je u naravnom planiranju obitelji 4 do 5 tisuća parova. To su se-

1' DEMIS ST. MARIE, *Da prete a prete*, u *La copia -- /' amore — la vita* itd. (v. bilj. 10), 21—24, ovdje: 23—24.

MADRE ITRESA M. C., *Progettare qualcosa di bello per Dio*, ondje (v. bilj. 13), 17—20, ovdje: 19.

ljaci, ribari i drugi mali ljudi (95 posto seljaka i ribara, 5 posto tehničara, medicinskih sestara, liječnika, profesora). Tamo su velike obitelji sa po osmero djece, s dohotkom od dolara na dan. Helen Paul kaže: »Idemo po kućama, podučavamo parove pojedinačno radije nego u skupinama, uzimamo učitelje istog društvenog položaja kao što su i oni koje treba poučiti. Parovi uspješno kontroliraju svoju plodnost, a postigli su i mnogo više: smanjio se prirast stanovništva i opaža se znatno poboljšanje u zajedničkom životu tih ljudi. Ne radi se samo o kontroli plodnosti, nego još više o tome da se tako obnavlja dubok ljudski odnos između muža i žene kroz zajedničku odgovornost za dar plodnosti i kroz međusobno poštivanje. Međutim, najviše me je pri svemu tome impresioniralo što je to veličanstvena prilika za rast same osobe. Događa se promjena u slici koju pojedinac ima o sebi, promjena u onome u čemu se čovjek doživljava čovjekom. Osoba postaje svjesna svoga dostojanstva; dostojna poštivanja, pažnje od strane svoje žene, muža i djece. Osobno otkriće samokontrole u vlastitom seksualnom životu pruža čovjeku priliku za samokontrolu i na drugim područjima, recimo, u hazardnim igrama, u pušenju, u alkoholu. Zanimljivo je konstatirati kako promjena slike o samome sebi, ako se odnosi na seksualnu aktivnost, daje pojedincu mogućnost da se poboljša i na mnogim drugim područjima života.«* Čak su i djeca ponosno komentirala da su se njihovi roditelji promijenili na bolje.

Vrijedno je svjedočanstvo i s otoka Mauritiusa. Tamo akcija za naravno planiranje obitelji radi već 15 godina. U toj metodi podučavaju sve one koji dolaze i koji se za nju zanimaju: katolike, muslimane, hinduse, budiste... Nekad se mislilo da je termo-metoda prikladna samo za elitu intelektualaca. Međutim, 4 posto od onih koji se njome služe potpuni su analfabeti, 16 posto nikad nije bilo u školi, a najveći postotak ima samo osnovnu školu. Ondje imaju iskustvo s posve mladim parovima koji su se tek vjenčali, a i s onima koji se tom metodom služe već 17 godina, znači, čak od vremena kad se još nije počelo sistematski raditi na tome. Ima mnogo slučajeva da roditelji u toj metodi već podučavaju i svoju djecu. I tako se prirodno ostvaruje prijelaz iz generacije na generaciju. Upravo posljednje tri godine (1977.—1980.) zadivljuje nas činjenica što na poduku dolazi sve više parova koji su se prestali služiti pilulom.*

* HELEN PAUL, *L'esperienza delle Filippine, ondje* (v. bilj. 13), 25—27, ovdje: 26.

I. MARGF01. P. Pl,\ 'I, *McitivHnt^: i iion-ciištiani r Id PNF, ondje* (v. bilj. 13), 29—32, ovdje: 29—30.

2. Što zapravo donosi ta metoda?

a) *Neke opeeniuje prednosti.* Laici koji rade u tim centrima iznose nam raznolike i mnogostruke prednosti naravnog planiranja obitelji:

1) Žena postaje svjesna svojih bioloških mehanizama, postaje joj jasno kako radi njen organizam, koje su njegove zakonitosti, ritmovi itd. Jednostavno, ona postaje svjesna onoga što je Bog položio u nju kao ženu i majku, pa tako sazrijeva. Upoznavši i naučivši ono što se u njoj događa, ona postaje sposobna vladati sobom, dovesti sebe u disciplinu, svjesno izbjegavati zlo i nered.

2) Muž postaje pažljiviji prema cjelokupnoj osobi svoje žene. Počinje shvaćati da je biološka dimenzija važna komponenta i za dostojanstvo njihovih osoba i još posebno za njihovu ljubav i međusobno razumijevanje. I tako odgoj bračnog para za termo-metodu stimulira unapređenje cjelokupne ljudskosti samoga para.

3) Bračni par tako otkriva važnu dimenziju bračnog čina koji u cjelokupnosti njihova bračnog života jest izražaj ljubavi i poštivanja cjelokupne osobe, za razliku od prijašnjeg odviše banaliziranog i gotovo izoliranog seksualnog vidika.

4) Nije moguće, prema tome, podučavati sinto-termičku metodu a da se pri tome par ne potiče i na produbljavanje kvalitete svoje ljubavi koja se jednostavno osvježuje i pomlađuje. Kod mnogih smo parova, kažu laici iz tih centara, opazili poboljšanje kvalitete njihova seksualnog zajedništva. S pomoću nužnog uzdržavanja koje zahtijeva sinto-termička metoda nastojali smo im otkriti da kvaliteta manje čestih odnosa odlično nadoknađuje prijašnju kvantitetu. Poticali smo parove da u seksualnom Činu gledaju sredstvo da se u ljubavi dovinu do sržnosti osobe svog bračnog druga. A razmaci uzdržavanja nisu nipošto bili prikazani kao rani u kojima se oni moraju uzdržavati od nježnosti. Naprotiv, potičući ih na posvježenje ljubavi, nježnosti i afekta umjesto seksualne aktivnosti, mnogi su od njih postigli zamjerno fizičko i seksualno usklađenje kao novi dar međusobna darivanja.

5) Naglašavali smo jedinstvo između ljubavi i plodnosti, odnosno dara života. Mnogo smo nastojali oko toga da se dijete nikada ne prikazuje kao »moguća opasnost« koje se valja čuvati. Nastojanje oko uzdržavanja u plodne dane podsjeća bračni par na neraskidivu vezu između dara samoga sebe u ljubavi, tj. dara međusobna sjedinjenja i, s druge strane, dara života, tj. smisla rađanja (usp. HV 12). Nastojanje oko uzdržljivosti potiče par na to da svjesno i radosno prihvati taj neraskidivi vez dvojakog smisla bračnog čina: dar samoga sebe i dar života.

To, što radimo nije dakle, samo puko podučavanje kako će se regulirati porođaji. Naš rad mnogo je obuhvatniji: on je odlično sredstvo da se produbi i obogati *dijalog ljubavi* među supruzima na svim područjima i u svim vidovima bračnog i obiteljskog života. Tu bismo, kažu oni, mogli

navoditi preranoga svjedočanstva obitelji koje su se oporavile — i kršćanskih i hinduističkih, i muslimanskih i budističkih, od najbogatijih do onih najsiromašnijih — koje danas mnogo bolje žive svoj bračni život i svoje bračne odnose, jer su adaptirale sinto-termičku metodu kao način kako treba živjeti svoju ljubav."

To je bio izvještaj iz Oceanije. Imam dojam da je Evropa u tome manje uznapredovala. Pa i to je jedan od razloga njene propasti, dok futurolozi proriču budućnost upravo »trećem« i »četvrtom« svijetu.

b) *Zasebna svjedočanstva.*

»U šest godina braka, kaže jedan par, dobili smo tri divna djeteta. Nakon toga, da ne bih nju povrijedio, htio sam izvesti vazektomiju i tako se trajno sterilizirati. Njoj je to bilo strašno, kao da si od sada prodaje duša u davlovu torbu. Slučajno smo na vratima neke crkve uspjeli otkriti oglas za predavanje o naravnom planiranju obitelji: termo-metoda (četiri predavanja). I našli smo tu odgovore na svoje probleme. Naravno planiranje obitelji sigurno je i efikasno; vrlo je važno za nas, a pravedno je u Božjim očima. Zapravo, Bog je onaj koji kaže zadnju riječ o svemu pri planiranju obitelji. Život nam se promijenio na bolje pod mnogim vidicima. Ustanovili smo da uzdržavanje ili apstinencija u određene dane ne stvara nikakvu zabrinutost ili problem, nego da naše odnose definitivno čini bogatijima značenjem. Otkrili smo da apstinencija čini srce nježnijim nego prije. Time smo otkrili i novo poštivanje života, jer više nemamo straha. Našli smo se u kompletnoj kontroli programiranja svoje obitelji. Više ne osjećamo nekakav očaj, kako je to bilo prije tog vremena. Sada želimo čak još jedno dijete. Zaista, naš se život posve promijenio.«[^]

Ilario Silvetti, crkveni asistent za obiteljski pokret u Veroni, ustanovljen g. 1966., među ostalim, kaže: »Pošto je stečena sigurnost da su naravne metode znanstvene i neškodljive, periodičko uzdržavanje jest put prema tome da se bračni parovi ljepše i jače vole. To je jedini put koji donosi punu odgovornost parova. . . Oni svjedoče da se samo tako izmjenjuje i aktualizira ljubav, s aktivnom i nježnom uzajamnošću sa zaista komplementarnim karakteristikama, i zato je ta uzajamnost nešto što ih posve ispunjava i zadovoljava. Tim parovima sve do zrele dobi ljubav ostaje svježa«."

Silvetti nam iznosi i ovaj slučaj: »Dvoje zaručnika pri završetku pripremne tečaja za ženidbu zamole me hitno za sastanak. Bio je četvrtak.

Ondje, 31—32.

JOHN e JEANNIE, *Ci seniivamo veramente disperati, ondje* (v. bilj. 13), 33—35.

I. SILVETTI, *Contro ogni artificio: l'arte di amare, ondje* (v. bilj. 13), 37—41.

Oni bi se imali vjenčati u subotu, dakle, dva dana kasnije. Zaručnik me upita je li točno ono što sam sinoć govorio i je li on to dobro razumio. Da, bio je dobro razumio. 'Onda vam moram reći da se moja zaručnica upravo na dan vjenčanja nalazi usred plodnog perioda. Što vi na to kažete?' Ja sam im odvratio: 'A što vi kažete?' Nakon trenutka razmišljanja, gledajući u oči zaručnice, reče: 'Na bračno putovanje idemo u Asiago u brda. Poći ćemo na skijanje i bit ćemo kao zaručnici još drugih pet dana.' 'Čestitam vam. Neka vas Gospodin ispuni svojom ljubavlju i svojom radošću.'«-

Sjetimo se svjedočanstva velikog indijskog državnika Mahatme Gandhija. Čitamo u njegovim *Mislama*: »Smatram da je umjetna kontrola rađanja, prema metodama koje su u upotrebi, nemoralna i da ubija čovjeka. Zlo je rađati djecu neodgovorno. Ali je gore, štoviše, nije dostojno čovjeka izbjegavati posljedice vlastitih čina i prepustiti se neomaltuzijanskim tehnikama s namjerom da se čovjek obrani od bioloških posljedica svoje seksualne aktivnosti. Najbolja je metoda kontrolirati samoga sebe ... Liječnici će steći zahvalnost čovječanstva ako, umjesto da pronalaze umjetna sredstva za kontrolu rađanja, pronađu sredstva koja će olakšati samokontrolu.«^^

I još jedno svjedočanstvo iz naše zemlje. Nedavno sam razgovarao sa ženom srednjih godina, bivšom primaljom. Sada radi u jednoj ambulanti. Sama je živjela prema istoj metodi i rađala djecu. »Uvijek smo se radovali — moj muž prijevoznik i ja — kad smo u apstinenciji brojili dane i čekali kada ćemo se opet moći sjediniti u ljubavi. Znao, moj je muž bio jednostavan, ali pošten i discipliniran čovjek. Umro je prije nekoliko godina. Mi smo se snažno voljeli i odlično razumjeli. On je znao poštivati svoju ženu.« A zatim je nadodala: »Svi mi stariji u našem kraju živjeli smo na taj način. Zato su ljudi bili zadovoljni i radosni. Nekad su se ljudi znali više disciplinirati. Kad bi se mladi danas znali samo malo disciplinirati — jer tu se ne zahtijeva mnogo! — bilo bi ljepše na svijetu. Ma, sve to nije teško. Zapravo je lako uz malo pažnje i malo samokontrole.«

Pri svršetku ovog odsjeka možemo kritički reći da se ne radi o lakovjernosti ili naivnosti. Radi se, naprotiv, o znanstveno utvrđenim metodama. Ni tim metodama nije potrebno pridavati neki apsolutni predznak i neospornu vrijednost. Ipak one su vrlo optimističke. Jedno moje svjedočanstvo: prije nekog vremena imao sam priliku slušati gotovo spontano i improvizirano, ali odlično predavanje mlade žene. Ona se nakon rođenja dvoje djece počela služiti pilulom i time još došla na rub fizičke i psihičke snage: više se nije usudila prijeći ni preko ulice, i slično. Dalje se tim pu-

Ondje, 39.

• 1 Cic. ondje, 38.

tem nijf moglo. Sada .sva radosiia .s puno optimizma očekuje s mužem treće dijete. Oni su željeli i znadu točno sat kada je začeto. Naime, ona je u međuvremenu, kako dokazuje, stekla stopostotnu metodu naravnog planiranja obitelji. Radi se o točnom zapažanju položaja i kretanja, otvaranja i zatvaranja grlića utrobe. Za nju je to bilo otkriće i donijelo joj je potpunu sigurnost. Ona je upoznala rad svog organizma, i to joj je odnijelo svaki strah, pribavilo joj sasvim novo povjerenje u samu sebe, smirenost u bračnom životu i radost u ljubavi. Poučena vlastitim opažanjem i iskustvom, pokušala je, crtajući, na ploči objasniti kretanje grlića ženine utrobe. »Iskustvo mi je potvrdilo«, reče, među ostalim, »da se ovdje radi o najapsolutnijoj metodi prirodnog planiranja obitelji, staroj kao što je svijet star, i ja ne mogu shvatiti kako to da nam upravo tu metodu do sada nije uuko objašnjavao.«

Konflikt savjesti bračnih drugova

O ovako postavljenom pitanju možemo govoriti s dva posve određena vidika. Prvi se odnosi na problem onih parova koji nisu uspjeli (možda nisu mogli, nisu znali, nisu imali prilike.. .) naravno regulirati obitelj, pa se pitaju da li uvijek i u svakom slučaju moraju slijediti učiteljstvo Crkve ili smiju slijediti vlastitu savjest? Drugi se odnosi na specifičan problem: što izabrati u trenutku konflikta dužnosti kad bi legitimno očitovanje ljubavi uzrokovalo nerazborito rađanje ili bi volja da se ne rađa na neodgovoran način — pa zato i volja da ne dođe do sjedinjenja u ljubavi — ugrozila stabilnost braka?

1. Učiteljstvo ili vlastita savjest?

Uzmimo ovdje isključivo nauku naših biskupa u glasovitom dokumentu naše BKJ pod naslovom *Uputa naših biskupa o enciklici pape Pavla VI. Humanae vitae. Pastirska poruka biskupa Jugoslavije o prenošenju ljudskog života*.-- Tamo u petom dijelu pod naslovom *Odrješenje i pokora* (br. 29 — 32), upućenom u prvom redu pastirima duša i ispovjednicima, nailazim na dvije točke, meni osobno bitne, za rješavanje takvih slučajeva: da li se prikloniti učiteljstvu ili slijediti savjest u nekom konkretnom konfliktu na području bračne ljubavi, npr. sedmero već rođene djece ne Jopušta nova rađanja.

U broju 30. *Uputa* govori da su kod bračnih parova u »pojedinačnim slučajevima moguće *ignoranilu i/ivimihilis*, tj. nesavladivo neznanje na tom području, i *bona fides*, tj. dobra vjera. Papa ne želi dokinuti iz tradicional-

*- Izašlo u i/d. I-Irv. kužiž. Uriššiv.t ^\'. Ćiril.t I Mi.toJ.x, Zagreb 1970; ovdje malo detaljnije iznosimo prema svojem članku *Ljubav i rađanje — odgovorno roditeljstvo*, u BS (1979), pod naslovom *Iz izjave naših biskupa*, str. 90—92.

ne moralke principe o *ignorantia invincibilis* i o *bona fides*. Prema tome, ostaje pitanje vrlo praktične naravi: može li ispovjednik ostaviti u pojedinom slučaju bračne drugove *in bona fide* (u dobroj vjeri)? Ne reagirati, nego ih pustiti da nastave postupati kako postupaju, a da ne uvide da neispravno postupaju?« Radi se, dakle, o onim parovima koji su u takvim subjektivnim situacijama savjesti da praktički i *objektivno* žive kontraceptivno, ali oni u tom trenutku ili u toj situaciji ne vide da bi bio moguć neki bolji način: dakle, oni osobno ili *subjektivno* smatraju da je takav način za njih sada u toj situaciji opravdan. Oni ne moraju biti u neznanju o samoj nauci enciklike HV, ali su faktično u neznanju, i to u nesvladivom neznanju, kako da sada u konkretnom slučaju ili konkretnoj situaciji izađu iz tog neznanja. Pa zato ono što čine i onako kako žive smatraju da je za njih opravdano i da time pred Bogom ne kaljaju svoju savjest: oni su, dakle, *in bona fide*, tj. u dobroj vjeri.

Biskupi kao primjer donose *osam* slučajeva. Ti slučajevi nisu nabrojani »taxative« nego »exempli gratia«, tj. sličnih slučajeva može biti razmjerno mnogo. Evo tih osam primjera:

1) Bona fides (dobra vjera) mogla bi biti kod »žene ako je bolesna«. Ondje se ne kaže kako bolesna, ništa se dalje ne precizira: da li ginekološki ili od srca, od bubrega i sl. Dakle »ako je žena bolesna«, dodaju biskupi, »i ako radi po savjetima liječnika«.

2) Dobra vjera u žene mogla bi biti i »u slučaju kad joj je muž pijan i uopće se ne brine za djecu«. Napominjem da, prema autorima tradicionalne linije, kao što su Visser, Žalba i Kuničić, u tom slučaju žena može postupati boreći se kao »protiv nepravednog napadača« budući da muž nema pravo na bračno sjedinjenje. Takav njegov čin kvalificira se kao nemoralan.

3) Dobra vjera mogla bi biti u oba bračna druga kad se radi o obiteljima »u kojima već ima više djece«. Biskupi ne kažu koliko djece: dvoje, četvero... Sud o tome koliko će pojedini par roditi djece ne donosi ni Crkva, ni svećenik, ni duhovnik voditelj, ni liječnik ili bilo tko osim bračnih drugova. Oni treba da taj sud donesu sami »pred Bogom«, jasno kaže Koncil (GS 5).

4) Dobra vjera ili bona fides mogla bi biti u oba bračna druga i zbog financijskih razloga. Kažu naši biskupi, u slučajevima »kad roditelji slabo zarađuju«. Mi se, s jedne strane, možemo ovdje pitati kakve su to plaće koje će današnji prosječni čovjek smatrati »vrlo dobrima«? Ali, s druge strane, važno je naglasiti i to da kršćaninu prvotna briga ne smije biti utakmica u suvremenom potrošačkom mentalitetu. Krist Gospodin Govorom na gori (Mt 5—7) donio je nove principe za novog čovjeka, koji jednako vrijede i za bračne parove.

Na početku nabrojanja osam slučajeva ističu taj »na primjer«: »Bona fides mogla bi biti *npr.* (ja poertao) kad žena« itd., str. 19.

5) Dobra vjera mogla bi biti i »kad je stan malen«. Sjetimo se samo današnje problematike stanova po gradovima na petom ili osmom katu nebodera! Zovu se »dvosobni stanovi«, a praktički s toliko malim prostorom da se često jedva može misliti na više od dvoje djece. Trebalo bi pozvati odgovorne da se zauzmu kako bi se većim obiteljima dali prostraniji i zdraviji stanovi.

6) Dobra vjera može nastati »kad je žena bolesna ili je imala više carskih rezova«. Po drugi put spominje se »bolest žene«, ali se ni ovdje ne precizira na koji način. A što se tiče »carskih rezova«, tu redovito medicina ima svoje zahtjeve, pa je nerijetko psihološki pritisak tolik da se žena više ne usudi začeti.

7) Dobra vjera u roditelja mogla bi nastati i onda »kad bi novo rođenje, prema izjavi liječnika, bilo smrtno pogibeljno«. Izjave liječnika, znamo, redovito idu u prilog nerađanja, zato ih nije potrebno uvijek uzimati kao stopostotne. Ipak, redovito izjava liječnika ima psihološki učinak koji u najvećoj većini slučajeva djeluje gotovo određujuće.

8) Dobra vjera ili bona fides mogla bi biti u roditelja i onda »kad je ugrožen odgoj djece« novim rođenjem. Biskupi ne preciziraju težinu takve ugroženosti. Nema sumnje, u sadašnjoj sociološkoj konstelaciji, takav razlog može za roditelje biti presudno važan.

To su, eto, primjeri. Daljnji slučajevi ostavljeni su razboritoj prosudbi ispovjednika. *Uputa* biskupa dodaje: »Dosljedno tome, prema općem naučavanju morala, potrebno je reći da je u takvom izvanrednom primjeru dopušteno penitenta (pokornika) ostaviti *in bona fide* (u dobroj vjeri).«[^] I navodi *dva uvjeta* kad ispovjednik »smije«, ja bih dodao, i »mora« tako postupiti;

a) »Ako... predviđa, ili se boji, da će upozorenje biti bezuspješno«;

b) »da će ono iz nehotičnog (materijalnog) grijeha učiniti hotimičan (formalni) grijeh (od materijalnog grešnika učiniti formalnog).«^{2^}

Ipak, kaže *Uputa*, pokornika je potrebno upozoriti »kada bi iz propuštene opomene slijedilo veće zlo nego iz upozorenja, npr. kad bi zbog

[^]* »Bona fides« — dobra vjera i »error« — zabluda u tradicionalnoj moralci igrali su znatnu ulogu. Danas, kad se naglasak prenosi s »naravi« na »osobu«, kad je poučenost u etičkim pitanjima i svijest etičke odgovornosti sve slabija, a kršćanske su vrijednosti često mnogostruko nedostupne, ovaj vidik osobne ili subjektivne savjesti dolaziti će sve više u obzir i bit će ga potrebno sve više vrednovati.

Uputa, br. 13. Napominjem da je taj vidik »objektivni« i »subjektivni«, odnosno »materijalni« i »formalni« grijeh, danas u moralci sve manje važan. Postoje nove interpretacije u vidu »grijeha svijeta«, »premoralnog stadija« u nekoj današnjoj situaciji, »evolucije moralnih vrijednosti« itd. Usp. J. FUCHS »*Sünde der Welt*« und normative Moral, u H. WEBER-D. MIETH (Hrsg.), *Anspruch der Wirklichkeit und christlicher Glaube. Probleme und Wege theologischer Ethik heute*, Düsseldorf 1980, 135 — 154; A. RÖPER, *Objektive und Subjektive Moral. Ein Gespräch mit K. Rahner*, Freiburg-Basel-Wien 1971.

toga trpjela zajednica ili nastala sablazan«.-" Naravno da je na ispovjedniku odgovornost prosudbe hoće li pokornika upozoriti na to da mu način postupka u bračnim činima nije dobar ili to neće učiniti. Tu odgovornost ispovjednik treba da ima za svaki pojedini slučaj objektivno kontraceptivnog postupka. Radi se, dakle, o tome da se utvrdi je li pri nekom takvom postupku, ili u nizu takvih postupaka, subjektivna savjest bračnih drugova čista pred Bogom ili je opterećena krivnjom grijeha.

Smatram da najviše slučajeva osobne savjesti bračnih drugova u toj materiji danas, na temelju principa i tumačenja *Upute* naših biskupa, smijemo, možemo i, dapače, moramo rješavati, idući konkretno od slučaja do slučaja. Smatram da mnogo više ljudi danas u ovom općekontraceptivnom mentalitetu živi u »nesavladivo pogrešnoj savjesti« ili u »nesavladivoj zabludi« (*in ignorantia invincibili*), koji smatraju da se »drukčije ne može živjeti« ili koji nikad nisu imali ozbiljne prilike da se suče s boljim načinom života bračne ljubavi. Isto vrijedi za »dobru vjeru« (*bona fides*). Pitanje je što današnji čovjek o grijehu, i konkretno, o takvom grijehu uopće zna? Ako je u njemu potamnio pojam Boga, ako mu je vjera toliko slabašna i često toliko izvanjska da uopće ni na koji način ne utemeljuje njegova unutrašnja određenja i odluke, ako je sekularističko-materijalističkim i hedonističkim mentalitetom okoline suodređen do te mjere da nerijetko uopće ne izgleda kao neka samostalna ličnost itd.? To su sve pitanja koja zasijecaju u bit problema: koliko je naš današnji prosječni kršćanin kadar *pravo* pojmiti što je grijeh. Time, dakako, ni najmanje ne želimo donijeti neku opću ispričnicu i otvoriti vrata laksnim savjestima da rade i postupaju kako ih je volja. Naprotiv, čovjeka koji se nalazi u mnogostrukoj nevolji života, želimo u svim pojedinim slučajevima spasiti i ne upropastiti ga u njegovoj najozbiljnijoj dužnosti da čisto i pošteno živi svoju bračnu ljubav. Zato su biskupi i pisali svoju *Uputu* na Encikliku *Humanae vitae*.

Druga žarišna točka *Upute* naših biskupa jest broj 32. »Ako bi neki katolik imao *razborite* razloge protiv naučavanja Enciklike, smio bi te razloge 'slobodno i povjerljivo, s poštovanjem i s ljubavlju' (*Lumen gentium* 37) predložiti. No ne bi smio protiv nauke Enciklike, ili uopće protiv crkvenog učiteljstva, javno govoriti ili pisati. Nije dužan naučavanju Enciklike prionuti u sebi (*sensu religioso*), ali se na svaki način mora trsiti da svoju savjest formira po nauci Enciklike.«

Napominjem da citirana riječ »nije dužan... prionuti u sebi (*sensu religioso*)... ako bi... imao *razborite razloge* protiv naučavanja Enciklike« pokazuje veliku širinu razumijevanja stanja osobne savjesti. Jedva da će netko ozbiljno nastupiti protiv naučavanja Enciklike *Humanae vitae* ako ne bi u sebi »pro sua persona« imao za to »razborite razloge«.

Biskupi dalje kažu: »Kroz to vrijeme mogao bi se taj čovjek ravnati po svojoj dobroj vjeri i mogao bi dobiti odrješenje ili bez ispovijedi ići na pričest. Takav *error invincibilis* (nesavladiva zabluda) bio bi prigodice (per accidens) moguć, ali ne može biti pravilo za ravnanje drugima, a ni on sam se ne smije pomiriti da u tome ostane, nego se mora trsiti da naučavanju Enciklike potpuno prione«.^^

Neka bude rečena još i ova riječ iz iste *Upute*: »Nema razloga da se pitanje davanja odrješenja na ovom području dramatizira. Mora se postupati kao i na drugim područjima, dapače još blaže, suglasno gore iznesenim načelima o redovitim olakšavajućim okolnostima u vezi s ovim grijesima.«-*

2. Sjedinjenje u ljubavi ili rizik bračne stabilnosti?

Uzmimo bračni par najbolje volje, odlično discipliniran, koji ima dovoljno poznavanje crkvene nauke o bračnoj ljubavi, koji je srcem prihvaća, a sada konkretno živi po prirodnim metodama planiranja obitelji. Takvom paru, uz najbolju volju i disciplinu, nije nemoguće da ne upadne u neki konkretan konflikt savjesti ili u sukob dužnosti: s jedne strane, ovog trenutka ili ovih dana takav par ne vidi kako bi se mogao odreći sjedinjenja u ljubavi, a s druge strane, tom je bračnom paru jasno da sada ne može prihvatiti mogućnost začeca djeteta. Postoji li tu kakvo rješenje? Jesu li apsolutno dužni odreći se sjedinjenja u ljubavi? Ponijeti se kao »brat i sestra«? Ne bi li to ipak bio najbolji put? Ali, recimo da oni zaista ne vide kako bi to sada mogli izbjeći, tj., ako se ne sjedine u ljubavi, ne vide kako će moći izbjeći neko međusobno nepovjerenje, neko narušavanje bračne veze, nervoze, svađe — sve ono negativno što pomalo ili čak sve više drma samim brakom. Kako, dakle, da u tom slučaju žive svoju ljubav? Kontraceptivno? Kontracepcija, vidjeli smo, nikada nije dopuštena (HV 14). Ali, neki se bračni par može zaista naći u pravoj alternativi: ili — ili. U takvoj alternativi ne ide se nipošto za tim da se »manje zlo« proglasi dobrim (HV 14), nego da supruzi budu dobro svjesni da u situaciji kad se *ne može* — dakako, onoga trenutka po uvjerenju svoje osobne savjesti — učiniti sve dobro neće biti zlo ako učine ono što tog trenutka u savjesti smatraju *boljim*. Radi se u praksi o »hic et nunc« — ovdje i sada, tj. ovog trenutka. Oni se tog trenutka nalaze u nesavladivo pogrešnom sudu savjesti: *subjektivno* ne vide kako bi mogli izaći iz situacije a da se ne

Biskupi broj 32 *Upute* završavaju ovim riječima: »Redovito će ispovjednik postupati tako da penitente koji su in bona fide upozori na neispravnost njihova postupka. U praksi je potrebno da pazi da penitenta ne zavede in bonam fidem svojom šutnjom tamo gdje bi morao govoriti, da se čuva da bonam fidem pozitivno ne potvrdi, i ako poslije diskretnih pitanja sazna da penitent griješi zloupotrebom braka, neka ga upozori.« Ovaj posljednji stavak pretpostavlja normalne prilike i normalnu poučenost vjernika kad, uza sve to, bude ipak ljudi in bona fide i in errore.

" *Uputa* br. 33.

sjedine, recimo, na kontraceptivan način, iako izlaz iz situacije *objektivno* postoji, ali ga oni ne vide, kao da su slijepi. Oni su tada subjektivno u nesavladivoj zabludi. To je ono što rekoše naši biskupi: »Nesavladiva zabluda bila bi prigodice moguća, ali ne može biti pravilo za ravnanje« (*Uputa*, br. 32). To znači, ne može biti objektivno pravilo za ravnanje budući da se radi o subjektivnim prigodičnim (per accidens) stanjima savjesti. Kad ne bismo priznavali tu mogućnost, za nas bi bio opasan moralni integralizam koji bi u nekim zaista subjektivno nerješivim situacijama mogao nekog čovjeka dovesti dotle da odbaci *sve*, pa bi naš integralizam tada rađao protivnim učincima: bio bi »contraproductens«.^{^^}

Iz ova dva načelno postavljena slučaja jasno je da u kontraceptivnom mentalitetu koji živimo nije apsurdno da neki par dobre vjere, iz najrazličitijih motiva upadne u tu slabost. Oba takva slučaja treba rješavati u smislu iznesenih principa o nesavladivom neznanju i dobroj vjeri, odnosno o biranju većega dobra u konkretnoj situaciji. Očito je da tu ne može biti šablonskih primjena nego treba razmotriti svaki pojedini slučaj zasebno i vidjeti je li njegov postupak pred Bogom utemeljen na čistosti i sigurnoj savjesti, premda se ta savjest nalazi u nesavladivom neznanju. Poseban je slučaj perpleksne savjesti. Nesigurnom ili dvoumnom savješću nitko ne smije djelovati ako već u principu tu savjest nije pogazio re ako već prije toga **nije** riskirao grijeh ili se za nj čak negativno odlučio. U takvim slučajevima, naravno, ne bi bilo ni govora o »nesavladivom neznanju«, o »dobroj vjeri«, o postupanju prema principu »većeg dobra« ili »manjeg zla«. Naprotiv, radilo bi se zapravo o afektiranom neznanju, tj. o neznanju koje se želi i prihvaća; radilo bi se, ne o dobroj vjeri, nego

** Usp. o tom slučaju u knjizi *Bračna ljubav* (v. bilj. 7), 133—134.

Biskupi u *Uputi*, u završnom broju (br. 40), upućuju na odgoj za bračnu čistost: »Moramo također, mi svećenici, a osobito duhovni pastiri i ispovjednici, uvijek biti svjesni da je pitanje kršćanskog služenja brakom zapravo samo jedan od logičnih zaključaka kršćanske nauke o seksualno! čistosti i o svrsi spolnog nagona, u braku i izvan braka. Tko kršćansku čistost i kršćanski brak tako shvaća (po nauci Evanđelja i apostolskih poslanica: Mt 19. 3—12; 22, 29—30; Mk 10, 2—12; 12, 24—25; Lk 16, 18; 20, 34—36; 1 Kor 6, 15—17, 40; Ef 5, 22—33.), puno će lakše uzimati na sebe i terete braka, pa i obvezu uzdržljivosti kad je od njega traže svetost bračne veze i ono što danas nazivamo odgovornim očinstvom, odnosno materinstvom. A to moramo vjernicima dati mi svećenici *općim odgojem za čistost* (ja potcrtao) i za idealno shvaćanje braka: prije svega u mladim, predbračnim godinama, ali onda i dalje, kroz čitav život.« Uz ovu našu problematiku preporučujem da se pročita članak o naravnom planiranju obitelji: A. MONTEBELLI, *I >metodi naturali* come alternativa all'aborto u Rassegna di teologia*, 22 (3, 1981), 216—230. Na žalost, ne poznaje ovdje (v. bilj. 10) navedenu knjigu *La coppia — l'amore — la vita*, od 1980. koja u tretiranju tog predmeta više ne bi smjela biti zanemarena; usp. J. WEISSGERBER, *Upravljanje plodnošću* (Separat iz knjige *Ljubav u obitelji*), Zagreb 1978, osobito pod br. 371 *Tabela sigurnosti* (prema dr. Tietzeu i drugim podacima), str. 216—217; isti (uredio) *Radosna bračna plodnost. Svim obiteljima svijeta, koje žele pomoći drugim obiteljima*. (Prema knjizi P. THYMA, *Précis illustré sur la fécondité périodique de la femme*), Zagreb 1976; u smislu suvremene sociološke problematike evropske obitelji, preporučujem da se pročita: P. L. WEINACHT, *Tiha revolucija: brak i obitelj?* (prev. iz IKZ *Communio* 1979, 5, 415 — 433) u *Svesci*, br. 36 (1979), 23—27.

upravo o »zloj vjeri«; radilo bi se o postupanju, ne prema principu većeg dobra, nego o postupanju bez obzira na bilo kakav etički princip. A takvi negativni postupci koji kontraceptivnim načinima pritišću savjest bračnih drugova upravo u samom korijenu podgrizaju bračnu ljubav i pomalo ruše biće braka, jer bračna ljubav više nije čista: ona je okaljана, zna se da je okaljана, želi se i prihvaća kao takva, tj. okaljана, a to je zlo. Bračna ljubav u katoličkom braku treba da je čista, idealna, nesebična i uvijek velikodušno plodna."

PERSPEKTIVEN EHELICHER LIEBE NACH DEM KONZIL

Zusammenfassung

Mit dem Thema »Perspektiven ehlicher Liebe nach dem Konzil« versuche der Autor — doktrinal und praktisch — auf die Fortentwicklung dieser Frage hinzuweisen. Während man auf dem doktrinalen Gebiet zu immer präzisieren und bestimmteren Haltungen kommt (von dem Konzil bis zur Bischofssynode 1980), so fällt die Kurve in der Praxis immer mehr nach unten.

Zuerst wird die Frage behandelt, inwiefern die eheliche Liebe zum Wesen der Ehe gehört. Der Verfasser betrachtet hier die Ehe unter dem personalen, existenziellen, psychologischen, ontologischen, theologischen, sozialen, ekklesialen, sakramentalen, moralen und institutionellen Aspekt. Er hält sich bei dem juristischen Aspekt auf und unterstreicht die Lehre von Paul VI. »matrimonium facit partium consensus«. Sodann spricht er von Zwecken der ehlichen Liebe nach GS (48—50). Er meint, es sei nicht gut nur auf dem Gesetz (HV 14) zu bestehen, sondern man solle mehr die Erziehung für eine keusche, treue und fruchtbare eheliche Liebe betonen und den Hinweis auf Verzicht und Opfer laut GS 52 nicht vernachlässigen.

In dem praktischen Teil der Abhandlung werden viele Erfahrungen der natürlichen Familienplanung gebracht: Erfahrungen von Lehrern verschiedener Methoden (Priester, Schwestern und Laien) und ihrer Ergebnisse sowie einige besondere Erfahrungen sei es Einzelner oder Ehepaare. Es geht hier eigentlich nicht nur um syntho-termische Methode sondern um die Multi-methode mit dem Akzent auf der »Prüfung des Gebärmutterhalses«.

Im letzten Teil werden dann noch zwei bekannte Gewissensfälle erwähnt: 1) Magisterium oder Gewissen? — ausschliesslich auf Grund der *Anleitung* der jugoslawischen Bischöfe zur Enzyklika *Humanae vitae*; 2) Pflichtenkonflikt wie er heute von den Theologen im Licht des Lehramtes gelöst wird.

Der Artikel schliesst ab mit einem Apell für die Reinheit der ehelichen Liebe, die wichtiger als alle »Liebestechniken« ist.